

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**ТВАРИННИЙ СВІТ
ЗООГЕОГРАФІЧНИХ ОБЛАСТЕЙ СУХОДОЛУ
В ЗАЛАХ ЗООМУЗЕЮ УЖГОРОДСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Навчально-методичний посібник для студентів географічних,
біологічних, екологічних та лісівничих спеціальностей

Ужгород
Видавництво УжНУ «Говерла»
2009

УДК 591.9 (086.3) (075.8)
ББК Е 685 л 611
Т–26

Автори: проф. Матловіч Рене, к.с/г.н. Бокотей О. М., Крон А. А.,
к.б.н., доц. Луговой О. Є.

За редакцією проф. Поп С. С.

Рецензенти: к.б.н., доц. Хлус Л. М.
к.б.н. Скільський І. В.

Рекомендовано до друку рішенням кафедри фізичної географії та
раціонального природокористування географічного факультету УжНУ
25. 12. 2008, протокол № 4.

ВСТУП

Зоологічний музей УжНУ традиційно, з дня його заснування (1946 р.), слугує базою для провадження навчального процесу на біологічному факультеті, а з 2005 року і для студентів різних спеціальностей географічного факультету. Наявність цієї наукової установи в університеті сприяє належному проведенню практичних занять з низки дисциплін, які викладаються на кафедрах цих факультетів, зокрема із зоології, ентомології, біогеографії, екології, раціонального природокористування, природних ресурсів Закарпаття та інших. Останніми роками, у зв'язку з викладанням на всіх факультетах УжНУ курсу «Екологія», науковими співробітниками зоомузею розроблені методичні рекомендації для проведення різнопрофільних екскурсій для студентів: медиків, юристів, філологів та істориків, фізиків і студентів технічних спеціальностей. Ці рекомендації опубліковано в тезисній формі.

Для студентів нових спеціальностей, зокрема «лісове та садово-паркове господарство», «географія», «туризм» географічного факультету УжНУ відсутні спеціально розроблені методичні матеріали як щодо вивчення експонатів музею, так і щодо їх використання при вивченні таких фахових дисциплін як зоологія, ентомологія, біогеографія, екологія тощо. Є нагальна потреба в подальшому напрацюванні таких навчально-методичних матеріалів. Даний посібник є одним із них. Він адресований насамперед студентам, що вивчають зоологію, біогеографію та інші дисципліни, в яких розглядається тема зоогеографічного районування суходолу.

Посібник сприятиме студентам безпосередньо в залах зоомузею УжНУ знайомитися з багатьма представниками фауни, про яких вони отримують теоретичні знання на лекційних та семінарських заняттях, при самостійному опрацюванні літературних джерел. Зазначимо, що м. Ужгород, як і інші малі міста, не може утримувати зоологічний парк, а отже з світовою фауною студенти можуть ознайомитися на місці тільки на прикладі експонатів зоомузею. Закарпатський обласний краєзнавчий музей також є базою, яка сприяє цьому в частині знайомства з фауною Українських Карпат. Зоомузей УжНУ, в якому представлені експонати регіональної і світової фауни, набуває надзвичайно важливого значення, як осередок освітньої, наукової та просвітницької роботи.

Експозиції зоомузею УжНУ є досить репрезентативними для знайомства з представниками фауни всіх класичних зоогеографічних областей планети – Палеарктичної, Неарктичної, Неотропічної, Ефіопської, Австралійської, Індомалайської та Антарктичної. Найкраще в музеї представлені тварини Палеарктики.

ЗООГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ СУХОДОЛУ

Зоогеографи поділяють суходіл Землі на такі зоогеографічні області та підобласті.

Палеарктична область. Включає всю Європу, Північну Африку, північну частину Азії (частина Аравійського півострова, Іран, Монголія, Північний Китай, Корея, Японські острови). Ділиться на Арктичну, Європейсько-Сибірську, Середземноморську, Центральньо-Азіатську та Маньчжурсько-Китайську підобласті.

Неарктична область. Включає Північну Америку та прилеглі до неї острови, Гренландію. Ділиться на Арктичну, Канадську та Сонорську підобласті.

Неотропічна область. Включає материк Південної Америки, Центральну Америку, а також острови Вест-Індії, Галапагос, Хуан-Фернандес, Вогняну і Фолклендську Землі. Ділиться на Бразильську, Чилійсько-Патагонську, Центральньо-Американську й Антільську підобласті.

Ефіопська область. Включає велику частину африканського материка (на південь від Сахари), південь Аравійського півострова, о. Мадагаскар. Ділиться на Західно-Африканську, Східно-Африканську, Південноафриканську (Капську) та Мадагаскарську підобласті.

Індо-Малайська область. Включає материкову південну та південно-східну частину Азії і Малайський архіпелаг. Її північні кордони проходять через Гімалаї, які, за винятком південних схилів, відносяться до Палеарктики. У Китаї північний кордон області проходить через р. Янцзи. Ділиться область на Індійську та Малайську підобласті.

Австралійська область. Включає материк Австралії, Нову Зеландію, Папуа. Кордон з Індо-Малайською областю проходить через так звану «лінію Уоллеса», між островами Балі і Лембок на схід від о. Яви. Область ділиться на Папуаську (Нова Гвінея), Австралійську, Новозеландську, Полінезійську та Гавайську підобласті.

Антарктична область. Включає континент Антарктиди. На підобласті не ділиться.

Необхідно підкреслити, що єдиної класифікації зоогеографічних областей не існує, але в деяких авторів багато із вказаних нами підобластей підняті до рангу областей (що часом є суперечливим). Оскільки за своїми фауністичними комплексами Палеарктична та Неарктична області дуже схожі, то їх об'єднують в одну спільну Голарктичну область (Голарктичну надобласть, Голарктичне царство), що ні в кого не викликає критики.

Дійсно, багато циркумплярних видів, таких як білий ведмідь, низка колоніальних птахів морських островів населяють в однаковій мірі північні регіони як Старого так і Нового світу. Є відповідна подібність і на південь від полярних районів. При цьому відмінність фаун північних частин Старого і Нового світу часом спостерігають лише на підвидовому рівні. Наш **бурий**

ведмідь і американський грізлі – тварини одного виду *Ursus arctos*. Деякі науковці вважають **європейського зубра** (*Bison bonasus*) і **американського бізона** (*Bison bison*) одним видом і т. д.

Тому при розгляді експонатів зоомузею УжНУ рекомендуємо розпочинати із знайомства з тваринами, характерними як для Палеарктики, так і Неарктики, тобто познайомитися з голарктичними видами.

ТВАРИНИ ГОЛАРКТИЧНОГО ЗООГЕОГРАФІЧНОГО ЦАРСТВА

Як зазначалося вище, в арктичних районах обох півкуль фауна багато в чому ідентична. На жаль, в експозиції зоомузею УжНУ немає таких характерних для півночі великих ссавців, як білий ведмідь, вівцебик, сніговий баран та ін. Але маємо у своєму розпорядженні таку циркумполярну тварину як **песець** (*Vulpes lagopus*). Це найближчий родич усім відомої лисиці (обидва види відносяться до однієї родини). Песці населяють усі материкові і острівні береги Північного Льодовитого океану, лісотундри і тундри Європи, Азії і Північної Америки. Зазвичай люди уявляють собі песця білим. Але такими вони бувають тільки в зимовий період, до того ж є різновид «голубих песців», представники якого цілий рік носять забарвлення темного кольору – від сірого до майже чорного. Песці – важливий об'єкт хутрового промислу. Харчуються ці звірі різними гризунами, птахами та їх яйцями, падлом, різними безхребетними, викинутими на берег морськими хвилями. У важкий для них зимовий період тримаються поблизу білих ведмедів, харчуючись залишками їх трапези.

В презентабельній музейній колекції рогів копитних тварин є роги **північного оленя** (*Rangifer tarandus*). На відміну від інших представників родини оленячих, в яких роги носять тільки самці, у північного оленя вони є і в самок. Як відомо, разом з дикими північними оленями в тундрі мешкають і їх одомашнені родичі. Народи Півночі (ескімоси, чукчі й інші) широко використовують оленів у їжу (м'ясо, молоко), на пошиття національного одягу і як транспортний засіб. Варто додати, що північний олень характерний не тільки для тундри, зимою стада диких тварин кочують з арктичної тундри в зону тайги, заходячи, таким чином, у північні відроги Європейсько-Сибірської та Канадської підобластей.

З арктичними островами Льодовитого океану і північними узбережжями Атлантичного і Тихого океанів пов'язані великі ластоногі тварини – **моржі** (*Odobenus rosmarus*). У нашому музеї можна побачити бивні цього великого ссавця (довжина самців сягає 4,5 м, а вага – 1,5 т). Бивні моржів (це видовжені верхні ікла), як і бивні вимерлих мамонтів, традиційно використовуються для майстерної різьби по кістці, а високої майстерності в цьому художньому ремеслі досягли саме північні народи.

Найбільш повно представлені в зоомузеї УжНУ птахи Крайньої Півночі. Це, в першу чергу, види так званих «пташиних базарів», розташованих на

узбережжях і островах північних морів, а також птахи, які гніздяться в тундрі. Оскільки багато тундрових птахів відлітають зимувати південніше, то при цьому окремі особини можуть потрапляти і на Закарпаття.

Найбільш численними на північних пташиних базарах є представники пернатих, що відносяться до родини Чістікових. Ця група представлена в зоомузеї кількома видами. Серед них найбільше своїм виглядом вражає **топорик** (*Lunda cirrhata*). Назву птаха дуже точно відображає форма його незвичайного дзьоба. Поширений топорик у північних частинах Тихого та прилеглих районах Північно-Льодовитого океанів. На відміну від інших чістікових птахів, наприклад кайр (у музеї представлена тонкодзьоба кайра – *Uria aalge*), які відкладають своє єдине яйце на виступах скель, топорики гніздяться в норах, які викопують у м'якому ґрунті на прибережних схилах. Як і інші чістікові птахи, топорики – іхтіофаги (іхтіофагія – живлення рибою). Чисельність топориків висока. На острові Топориків (розташований біля о. Берінга) площею не більше 0,5 км² нараховували до 100000 пар цих птахів. Місцеве населення використовує м'ясо та яйця топориків у їжу.

Циркумпольне розповсюдження має важливий мисливський вид птахів з ряду Куроподібних – **біла куріпка** (*Lagopus lagopus*). Яскраво-біле (маскуюче) оперення в неї буває тільки в зимовий період. Навесні, при загальному білому кольорі голова, шия і зоб стають рудими, а влітку і восени – рудий з чорними поперечними смугами колір покриває все тіло цих птахів. Як зимове, так і літнє оперення виконує захисну та маскувальну роль для білих куріпок. Хоча основним місцем перебування птахів є острівні тундри Старого і Нового світу, ці птахи проникають і далеко на південь в лісову зону, лісостеп і в гори до Північного Казахстану та Північної Монголії у Євразії та до Канади в Північній Америці.

Серед групи північних мисливських птахів ряду Гусеподібних в експозиції зоомузею (**чорний турпан** – *Melanitta fusca*, **морянка** – *Clangula hyemalis* та інші), детальніше зупинимось на **звичайній газі** (*Somateria mollissima*). Це одна з найбільших качок – вагою до 2,5 кг. Населяє північне узбережжя й острови Європи, Східного Сибіру, полярне узбережжя Америки та Гренландії. З недавніх часів, несподівано для фахівців, гага почала гніздитися і в Україні, на островах Чорного моря, тобто на значній віддалі від традиційних місць мешкання. Гага – справжній морський птах, з суходолом її пов'язує лише період гніздування. Гніздяться гаги колоніями, в яких нараховують по кілька сотень, а інколи і тисяч пар. У гнізді (ямка у ґрунті накрита звисаючим каменем) яйця лежать у м'якому пуху, який самка вищипує в себе з черевної частини тіла. Гагачий пух славиться на весь світ, його здобувають і використовують при пошитті одягу для полярників, при виготовленні високоякісних спальних мішків і т. д. Харчуються гаги моллюсками, крабами, морськими їжаками, рідше рибою.

Серед гагар у зоомузеї УжНУ представлені **чорношия** і **червоношия гагари** (*Gavia arctica*, *G. stellata*). Хоча в першій у латинській назві згадується слово «арктична», поширена вона досить широко і поза

арктичною зоною, захоплюючи, крім тундри, і велику північну частину лісової зони. А ось, чорношия гагара в лісову зону в період гніздування не заходить; вона характерна лише для тундрової частини Європи, Азії й Америки. До речі, обидві вище названі гагари в період перельотів і зимувань зрідка зустрічаються і на річках Закарпаття.

Циркумпольярне поширення характерне для **крячка полярного** (*Sterna paradisea*) – представника групи мартинових птахів. Один екземпляр, наявний у колекції зоомузею, був здобутий на Білому морі. Гніздиться цей птах в прибережній тундрі і на морських островах Старого та Нового Світу. Полярний крячок, який зовні дуже схожий на нашого **річкового крячка** (*Sterna hirundo*), що гніздиться, наприклад, на р. Тиса, знаменитий своїми далекими сезонними перельотами. Осінній шлях полярних крячків пролягає на південь уздовж західних і східних берегів Америки або Євразії й Атлантики. Тобто, щорічно ці птахи здійснюють перельоти на віддаль 20 і навіть 30 тис. км.

В колекції хижих птахів закарпатського натураліста Олександра Грабаря, що зберігається в зоомузеї УжНУ, звертають на себе увагу два чучела **полярної (білої) сови** (*Nyctea scandiaca*). Ці великі птахи з білим оперенням також поширені циркумпольярно; вони досить характерні як для Арктики, так і Субарктики. Білі сови населяють океанічні острови, узбережжя та материкові тундри. Частково ведуть осілий спосіб життя, але більшість полярних сов, у післягніздовий період широко кочує, при чому такі кочівлі бувають далекими. Екземпляри, що представлені в музеї, були здобуті в Закарпатському краю – в тисячах кілометрів від їх батьківщини. У себе в тундрі основу корму полярних сов складають північні гризуни – лемінги, а залітаючи південніше, ці птахи задовільняються полівками, мишами й іншими дрібними ссавцями.

Серед арктичних тварин Голарктики є, звичайно, і види, які не мають циркумпольярного розповсюдження, а властиві тільки Старому або Новому Світу. Так, гризуни-лемінги, які характерні для тундри обох півкуль, у нашому музеї представлені тільки одним видом – **лемінгом норвежським** (*Lemmus lemmus*), який властивий лише тундрі Скандинавського та Кольського півостровів, тобто в цілому він є представником арктичної підобласті Палеарктики, а не Голарктики. Подібне можна сказати про невелику гуску – **казарку червоноволу** (*Rufibrenta ruficollis*), яка хоча і гніздиться в тундрі, але в дуже обмеженому районі Західного Сибіру – від півострова Ямал до басейну Хатанги. Не випадково червоноволу казарку включають у різні національні Червоні книги, зокрема, і в українську, оскільки в період міграцій цей північний вид в обмеженій кількості потрапляє до Причорномор'я, і дуже рідко навіть у Закарпаття.

На південь від арктичних районів фауна Неарктики (Новий Світ) і Палеарктики (Старий Світ) вже має помітніші відмінності. Але є і спільні види для обох зоогеографічних областей, наприклад **лось** (*Alces alces*), що живе в тайгово-лісовій зоні як Палеарктики, так і Неарктики. Його могутні

лопатоподібні роги виставлені в колекції зоомузею УжНУ. Ця велика копитна тварина добре пристосована до життя в болотяних і багатосніжних регіонах, влітку надає перевагу річковим долинам, де багато часу, рятуючись від кровожерливих комах, проводить у воді. Лось – мисливський вид, його м'ясо та шкіра високо ціняться. До спільних для Палеарктики і Неарктики видів відноситься і **бурий ведмідь** (*Ursus arctos*), що прикрашає герб Закарпаття і представлений в зоомузеї УжНУ кількома екземплярами, здобутими в карпатських лісах. Дещо подібне можна сказати і про **вовка** (*Canis lupus*).

Перейдемо від Голарктичної до специфічної неарктичної фауни, до видів, що відсутні в Старому Світі.

ТВАРИНИ НЕАРКТИЧНОЇ ЗООГЕОГРАФІЧНОЇ ОБЛАСТІ

Неарктична фауна в зоомузеї УжНУ представлена небагатьма тваринами. Серед ссавців назвемо **енота-полоскуна** (*Procyon lotor*), який добре відомий звичкою «відмивати» свою здобич перед трапезою, на чому заснований цирковий номер, де еноти «перуть білизну». Не треба плутати енота-полоскуна – жителя Америки – з **енотовидною собакою** (*Nyctereutes procyonoides*), батьківщиною якого є Далекий Схід Палеарктики! Ці тварини схожі лише зовні, але відносяться до різних родин ряду Хижих звірів.

З Північноамериканським континентом, а особливо з Канадою пов'язана **ондатра** (*Ondatra zibethica*), яка в результаті масової акліматизації в першій половині ХХ ст. тепер населяє і Європу та Сибір; зустрічається вона навіть у водоймах Закарпаття. Але за своїм походженням ондатра типовий неарктичний вид. Вона славиться своїм якісним хутром (зимові ондатрові шапки і т. д.).

Широкому колу людей добре відомі найменші істоти у світі птахів – колібрі. Ці крихітні пташки, подібні до бджіл та інших комах, беруть участь у запиленні квіткових рослин. Варто нагадати, що колібрі мешкають лише на Американському континенті. У колекції зоомузею є чучела двох видів **колібрі** – *Hylocharius cyanus* і *Lepidopyga goudoti*.

Ми зобов'язані згадати і про **індичку** (*Meleagris gallopavo*). Хоча виставлене в зоомузеї чучело виготовлене з домашнього птаха, за своїм екстер'єром і забарвленням не відрізняється від свого дикого предка, який живе виключно на Американському континенті. Отже, запам'ятаємо, що батьківщина домашніх індишок – Неарктика, а саме Сонорська підобласть.

Серед різних крокодилів світу в Північній Америці мешкає **міссісіпський аллігатор** (*Alligator mississippiensis*), який населяє водойми південно-східної частини США (штати Техас, Алабама, Флорида і інші). Може досягати розмірів 4,5 м, в нашому музеї дрібний експонат. Харчується міссісіпський аллігатор рибою.

З рептилій до неарктичної фауни слід віднести і **гримучу змію** (*Crotalus crotalus*), що мешкає на півдні США та в Мексиці. Шкіра гримучої змії

виставлена в нашому музеї. Для цієї великої і смертельно отруйної змії характерним є наявність своєрідного «брязкальця» на кінці хвоста, звук якої попереджує про небезпеку і готовність себе захистити. Відома гримуча змія і тим, що в неї між оком та ніздрею є спеціальний орган, за допомогою якого вона уловлює навіть слабкі випромінювання теплових хвиль, які видають ті гризуни, якими вона харчується.

До земноводних східних регіонів Північної Америки відносять виставлену в музеї **жабу-бика** (*Rana catesbeiana*). Якщо вперше чуєш голос цієї жаби, то важко повірити, що це голос земноводного, а не великого звіра. Він нагадує рев бика, що відобразилося в назві виду. Довжина задніх кінцівок цього гіганта серед жаб сягає 25 см, а тіла – 20 см. Жаба-бик підпадає під поняття «мисливської дичини», оскільки на неї полюють з рушницею, та встановлені офіційні терміни, коли її дозволено полювати. М'ясо цієї жаби, втім, як і багатьох інших видів роду *Rana* вважається делікатесним.

Іншим, досить своєрідним представником фауни земноводних Північної Америки є виставлена в музеї **тигрова амбістома** (*Ambystoma tigrinum*). Амбістоми відомі в першу чергу тим, що їх личинки, які мають індіанську назву аксолотль – здатні до розмноження, не перетворюючись на дорослу форму. Таке личинкове розмноження отримало назву «неотенія». Аксолотлі широко використовуються як лабораторні тварини для різних експериментальних робіт в області медицини, особливо у вивченні процесів регенерації органів.

ТВАРИНИ ПАЛЕАРКТИЧНОЇ ЗООГЕОГРАФІЧНОЇ ОБЛАСТІ

Тварин Палеарктики розглянемо не в загальному, а більш детально, з виділенням її підобластей. Це викликано двома причинами: а) в колекціях зоомузею УжНУ переважають представники фауни цієї зоогеографічної області; б) ми живемо в Палеарктиці, і тому знання цієї фауни має для нас першочергове значення.

Оскільки арктичних тварин обох півкуль ми вже охарактеризували при розгляді Голарктики, тому надалі розповідь буде йти лише про наступні підобласті Палеарктики: Європейсько-Сибірську, Середземноморську, Центральназіатську і Маньчжурсько-Китайську.

Тварини Європейсько-Сибірської підобласті. Основна маса виставкових тварин зоомузею укомплектована саме цими представниками, що цілком зрозуміло – більшість зборів зроблена співробітниками зоомузею в Закарпатті, яке є складовою частиною Європейсько-Сибірської підобласті Палеарктики. Перераховувати усіх виставлених тварин – нераціонально. Для загальної уяви назвемо лише деяких. Серед ссавців це – **благородний олень** (*Cervus elaphus*), **дикий кабан** (*Sus scrofa*), **лісова куниця** (*Martes martes*), **заєць-русак** (*Lepus europaeus*), **європейський бобер** (*Castor fiber*), **звичайна білка (вивірка)** (*Sciurus vulgaris*), **лісова соня** (*Dryomys nitedula*); серед

птахів – **глушець** (*Tetrao urogallus*), **тетерук** (*Lyrurus tetrrix*), **вивільга** (*Oriolus oriolus*), **шпак** (*Sturnus vulgaris*), **грак** (*Corvus frugilegus*), **зяблик** (*Fringilla coelebs*); серед плазунів і земноводних – **прудка ящірка** (*Lacerta agilis*), **звичайний вуж** (*Natrix natrix*), **звичайна гадюка** (*Vipera berus*), **плямиста саламандра** (*Salamandra salamandra*), **карпатський тритон** (*Triturus montandoni*), **зелена ропуха** (*Bufo viridis*), **звичайна квакша** (*Hyla arborea*) та багато інших. Слід пам'ятати, що в Закарпатті живуть також представники інших підобластей Палеарктики. Це зумовлене близьким розміщенням нашого краю до Середземномор'я, а також штучною інтродукцією тварин. До таких тварин можна віднести змію – **ескулапового полоза** (*Elaphe longissima*), який швидше присутній у фауні Середземноморської підобласті, **мисливський фазан** (*Phasianus colchicus*), який хоча і завезений до Європи із Закавказзя, але своїм корінням відноситься до Маньчжурсько-Китайської фауни. До того ж у крові мисливського фазана, внаслідок багаторазових штучних схрещувань, тече кров не тільки закавказького, але і деяких інших, східних підвидів (монгольського, далекосхідного й інших). Не випадково забарвлення наших фазанів дуже різноманітне: зустрічаються самці як із золотистим, так і темно-зеленим оперенням, з білим кільцем на шії та зовсім без нього і т. д.

Варто звернути увагу на тих представників Європейсько-Сибірської фауни в колекції зоомузею, які живуть далеко від нашого Закарпатського краю. З волжським і донським басейнами пов'язаний цінний хутровий звір із ряду Комахоїдних – **російська хохуля** (*Desmana moschata*); з північними тайговими областями – такі птахи як **омелюх** (*Bombycilla garrulus*) та **кукша** (*Perisoreus infaustus*), а з болотяними північними регіонами **брижач** (*Phylomachus pugnax*); зі степами – **великий тушканчик** (*Allactaga major*). Гірські країни Європи (Альпи, Татри) Європейсько-Сибірської підобласті характеризуються антилопою **сарною** (*Rupicapra rupicapra*), **альпійською галкою** (*Pyrrhocorax graculus*), а гірські країни Азії (Алтай) – диким бараном **архаром** (*Ovis ammon ammon*) і т. д. Не треба випускати з уваги і того, що сучасні ареали багатьох тварин, у порівнянні з минулим, суттєво звузились. Так сарна, гірський бабак, які характерні для Альп, Татр і Румунської частини Карпат, у XIX ст. жили і в українському секторі Східних Карпат, тобто в нашому краї і т. д.

Тварини Середземноморської підобласті. Згадуючи про цю підобласть Палеарктики, треба мати на увазі, що територіально вона охоплює не тільки європейські береги Середземномор'я, але й Північну Африку. Середземноморські види тварин, крім уже згаданого **ескулапового полоза** (*Elaphe longissima*), в зоомузеї представлені і деякими іншими. Але спочатку – докладніше про полоза. Ескулапів полоз – найбільша змія в фауні Закарпаття, може досягати майже 2 м довжини. Не отруйна, добре лазить по деревах. Вона занесена до національної та міжнародної Червоної книги. Стародавні греки цього полоза шанували; він фігурує на зображеннях батька

європейської медицини Ескулапа та його доньки Гігеї (звідси пішло слово гігієна). У результаті ескулапів полоз став символом медицини і санітарії.

Охарактеризовуючи рептилій, назвемо ще одного представника середземноморської фауни – **гюрза** (*Vipera lebetina*), що населяє Закавказзя, Туркменистан й інші південні області Палеарктики (Марокко, Алжир, Туреччину, Іран). До речі слово «лебетіна» – значить «могильна». Так у науковій (латинській) назві гюрзи підкреслюються небезпека укусів цієї отруйної змії. Отрута гюрзи містить ферменти, що руйнують еритроцити та викликають згортання крові.

У самій південно-західній частині Палеарктики – а саме в пустелі Сахара і на Аравійському півострові, живе **рогата гадюка** (*Cerastes cerastes*). Вона дрібніша за гюрзу (довжина не більш 80 см.), отруйна, відома тим, що при небезпеці здатна за 10-20 секунд «зникнути» з очей, зариваючись у пісок.

Хоча більшість хамелеонів живе в Ефіопській області (особливо різноманітний світ хамелеонів на о. Мадагаскар), представлений в колекціях зоомузею УжНУ **звичайний хамелеон** (*Chameleo chameleo*) – типовий представник Середземноморської підобласті Палеарктики. Він живе в Північній Африці, Південній Іспанії, на островах Середземного моря, в Південній Туреччині та Сирії. Хамелеони відомі цікавою особливістю змінювати забарвлення свого тіла, а також низкою анатомічних особливостей: праве і ліве око не заблоковані, кожен може дивитися в різні боки; пальці лап зрослися у своєрідні кліщі, що дозволяють тварині міцно триматися на гілках дерев; хвіст закручений і служить додатковою «кінцівкою» для лазіння по кущах і деревах; язик дуже довгий та липкий, «вистрілюючи» яким, хамелеон ловить свою здобич – мух та інших комах.

Своєрідним представником середземноморських земноводних є **протей** (*Proteus anguinus*), 2 екземпляри якого є серед вологих препаратів експозиції музею. Протей – сліпий мешканець підземних водоймищ Балканського півострова, має майже прозоре тіло і забезпечений зовнішніми зябрами, на зразок тих, які зустрічаються в личинкових форм (пуголовків) інших амфібій.

До середземноморських видів ссавців, представлених в колекції рогів зоомузею, належать такі парнокопитні мисливські тварини, як **лань** (*Cervus dama*) і **європейський муфлон** (*Ovis ammon musimon*), що є підвидом вищезазначеного алтайського архара. У минулому лань мешкала лише в Південній Європі і Північно-західній Африці, Малій Азії, а муфлон на островах Корсіка, Сардинія, Кіпр. Обидва ці представники середземноморської фауни – є бажаними об'єктами полювання, у зв'язку з чим, їх акліматизували в багатьох країнах Європи, і за її межами, далеко за межами батьківщини. Зараз лань, наприклад, цілком звичайний мисливський вид Чехії та Німеччини, а муфлон – гірських систем Татр і Альп.

Серед хижих тварин-падловиків до середземноморських відносять **шакала** (*Canis aureus*), який останніми роками, що пов'язано із загальним потеплінням, став зрідка зустрічатися і в рівнинній частині Закарпаття. Середземноморським видом є і дикий **європейський кролик** (*Oryctolagus*

cuniculus), мешканець країн Західної Європи, Північної Африки і предок наших домашніх порід. В Україні європейський кролик відомий з околиць Одеси, куди був штучно завезений. На відміну від зайців, кролики народжують своє потомство в норах, їх дитинчата з'являються на світ сліпими і безпорадними, в той час як зайчата народжуються зрячими і вже на другий-третій день здатні вести майже самостійне життя. Є чимало тварин, які однаково властиві як середземноморській так і центральноазіатській підобластям Палеарктики. Назвемо хоча б **смугасту гієну** (*Hyaena hyaena*), яку можна зустріти як у Північній Африці, Азербайджані, Грузії (Середземноморська підобласть), так і в Середній Азії, в Узбекистані і Таджикистані (Центральноазіатська підобласть) і т. д. Місцем проживання смугастої гієни служать глинисті пустелі і кам'янисті передгір'я. На годівлю виходить вночі, головним чином, у пошуках падла. Своїми могутніми щелепами здатні розгризати найбільші кістки, недоступні іншим звірям. Мабуть, для угамування спраги іноді поїдають на баштанах дині та кавуни.

Із середземноморських птахів, представлених у колекції зоомузею, згадаємо хижака-падловика **білоголового сипа** (*Gyps fulvus*) і два види птахів з ряду Куроподібних – **кеклика** (*Alectoris chukar*) і **франколіна** (*Francolinus francolinus*). Обидва види мешкають у Закавказзі й інших південних районах Палеарктики, кеклик успішно акліматизований у Криму, а спроба його інтродукції до Карпат закінчилася невдачею.

Мабуть, до цієї підобласті Палеарктики треба віднести і хохітву (*Tetrax tetrax*), яка мешкає у степах і напівпустелях починаючи від Марокко і Середземноморських країн на заході, до Кашгарії на сході. Є хохітва у степах України. Але скрізь вид рідкісний, зникаючий, оскільки вважає за краще жити серед нерозораних ділянок, а сільськогосподарських угідь уникає.

Тварини Центральноазіатської підобласті представлені в зоомузеї досить широко, тому що свого часу Ужгородський державний університет мав контакти з навчальними закладами та заповідниками на сході СРСР. З Калмицької напівпустелі, через співробітника Астраханського заповідника, була отримана шкіра **сайгака** (*Saiga tatarica*), з якої вже на місці було виготовлено чучело. У цієї антилопи, величиною з крупного барана, характерна горбоноса голова і дуже оригінальна форма рогів. Сайгаки ведуть стадний спосіб життя, їх м'ясо має високі смакові якості. У даний час сайгаки, крім Калмикії, населяють степи Нижнього Поволжя і Казахстану, але у минулому ці копитні жили й в українських степах, запорізькі козаки на них полювали. Близький до сайгака в систематичному плані, але дрібніший за розмірами, **джейран** (*Gazella subgutturosa*) – типовий представник азіатських рівнинних напівпустель і пустель Ірану, Афганістану, Середньої Азії та Південного Казахстану. Його теж можна побачити в зоомузеї УжНУ.

З хижих звірів, властивих даній підобласті, назвемо **барса** (*Panthera uncia*), який поширений у горах Центральної Азії, від Алтаю до Гімалаїв і від Тянь-Шаню до Тибету. Ця високогірна крупна кішка активна в нічний та сутінковий час, основною їжею якої служать гірські козли та барани.

У зоомузеї представлені мешканець степів Монголії, Забайкалля і Чуйської долини **заяць-толай** (*Lepus tolai*), а також різні види гризунів Центральноазіатської зоогеографічної підобласті, з яких назвемо хоча б **тонкопалого ховраха** (*Spermophilopsis leptodactylus*) – мешканець піщаних пустель (Каракуми, Кизилкуми, Муюнкуми) і **жовтого ховраха** (*Citellus maximus*), який селиться у глинистих пустелях і напівпустелях Афганістану, передгірних районах Середньої Азії та Південного Казахстану.

Серед центральноазіатських птахів музею назвемо **звичайну саджу** (*Syrrhaptes paradoxus*) і **білочеревого рябка** (*Pterocles alchata*) характерних для пустельних районів Середньої Азії, Казахстану та Нижнього Поволжя; **темночеревого улара** (*Tetraogallus himalayensis*) і **пустельну курочку** (*Ammoperdix griseogularis*), що мешкають у горах Середньої Азії. До речі, в кінці XIX – початку XX ст. спостерігалися неодноразові стихійні інвазії зграй саджі до Європи. Були спроби птахів гніздуватись навіть в Англії, але ця спроба розширити свій ареал закінчилася нічим.

Центральноазіатська фауна плазунів багата видами які непогано представлені в колекціях зоомузею. Назвемо, в першу чергу, дуже великого представника підряду ящірок **сірого варана** (*Varanus griseus*). Він живе у Північній Африці, Південно-Західній Азії, Середній Азії, Південному Казахстані. Розмірами більше 1,5 м, вага сягає за 2,5 кг. Мешкає в пустелях різного типу, харчується дрібними хребетними та комахами. У рівнинних пустелях зустрічаються **піщана круглоголовка** (*Phrynoscephalus interscapularis*), **цинковий геко** (*Teratoscincus scincus*), а в гірські райони заходить **пустельний гологлаз** (*Ablepharus desertii*).

Тварини Маньчжурсько-Китайської підобласті. Фауна даної підобласті не сильно представлена в зоомузеї УжНУ. Сюди відносимо раніше згадувану **енотовидну собаку** (*Nyctereutes procyonoides*). Після її акліматизації в різних регіонах Європи, місцями (наприклад, у дельті Волги) вона стала зустрічатися частіше, ніж у себе на батьківщині. Акліматизацію проводили з метою збагачення хутрових запасів європейських угідь, але результати не завжди були виправдані. Завдяки своїй поліфагії і здатності жити в заплавах угідь, енотовидна собака стала шкодити поголів'ю водоплавних птахів та стала додатковим джерелом кругообігу сказу у природі. У зоомузеї можна побачити **горала** (*Nemorhaedus goral*). Тварина характерна для Гімалаїв, інших гірських районів Китаю і Сіхоте-Аліня в Уссурійському краї. Горал – типова високогірна копитна тварина, тримається невеликими групами серед скель і крутих обривів з кам'янистими розсипами, що заросли широколистяними деревами, в тому числі і кедрами.

З раніше відомих тварин до Маньчжурсько-Китайської фауни можна віднести і **фазана** (*Phasianus colchicus*), про якого ми докладніше вже говорили при характеристиці фауни Європейсько-Сибірської підобласті.

Оскільки Японські острови входять до території Маньчжурсько-Китайської підобласті, то до даної фауни можна віднести і **тихоокеанського мартина** (*Larus schistisagus*), представленого в зоомузеї. Він гніздиться на

островах Сахалін, Хоккайдо й інших місцях уздовж далекосхідного побережжя Пацифіки.

Із змій у даній підобласті дуже чисельним є **східний щитомордник** (*Agkistrodon blomhoffi*). Він отруйний. Є в музеї м'якошкірна **далекосхідна черепаха** (*Trionyx sinensis*). Вона зустрічається, наприклад, на прикордонному між Росією і Китаєм оз. Ханка. Ця черепаха відома тим, що може дуже боляче кусатися, у зв'язку з чим місцеве населення побоюється купатися в місцях, де водяться ці рептилії.

Найбільш характерні для даної підобласті тварини, такі як уссурійський тигр, гімалайський ведмідь, плямистий олень, японська макака, рибний пугач, золотий фазан, мандаринка, японська саламандра, в зоомузеї УжНУ, на жаль, відсутні.

ТВАРИНИ НЕОТРОПІЧНОЇ ЗООГЕОГРАФІЧНОЇ ОБЛАСТІ

Південноамериканська і Центральноамериканська фауна в зоомузеї представлена незначним числом видів, але по своїй біології й іншим особливостям незвичайні для жителів Європи. Почнемо хоча б з того, що тут можна побачити представника Неповнозубих ссавців – **семипоясного броненосця** (*Dasyurus septemcinctus*). Він поширений на північному сході Південної Америки і Гвіани до Середньої Аргентини. Броненосці (а їх у Південній Америці налічується кілька видів) – єдині серед сучасних ссавців, у яких тіло зверху покрито панциром, з роговими пластинками. Кількість зубів у броненосців не постійна – від 8 до 100; вони позбавлені коріння і не вкриті дентином. Язик довгий і липкий. За його допомогою броненосці здобувають свої харчі, що складаються в основному, з мурах і термітів. Температура тіла цих тварин не постійна і залежить до певної міри від температури навколишнього середовища.

Серед групи мавп, виставлених у зоомузеї УжНУ, є і південноамериканський представник **ревун** (рід *Alouatta*). Ревуни – найбільші з неотропічних мавп, досягають 57 кг ваги (самці більші). Хвіст у цих виключно деревних мавп хапальний, тварини ним користуються як додатковою кінцівкою при пересуванні на гілках крон, можуть на хвості висіти головою вниз. Ревуни мешкають у дощових і гірських (до 2000 м.) лісах Центральної та Південної Америки. Назву отримали завдяки «концертам», які чути за кілометри. Голоси дуже гучні за рахунок горлових мішків, що виконують функцію резонаторів. «Концерт» розпочинає сидячий на дереві самець, до нього приєднується самка і дитинчата. Ці звуки нагадують то хрюкання, то рев ягуара. Біологи вважають, що цим ревом сім'я заявляє свої права на певну територію. Ревуни – вегетаріанці, тобто харчуються листям, бруньками і плодами дерев.

Добре відома в Європі лабораторна тварина **морська свинка** – це одомашнений ще інками південноамериканський гризун **кавія** (*Cavia cutleri*). Нічого спільного з морем ці тварини не мають, спільно живуть у сухих

долинах Анд. Але оскільки до нас у Європу вони потрапили морським шляхом, до них приставка «морська» і «прилипла». У себе на батьківщині кавії живуть невеликими групами серед трави та чагарників, влаштовуючи з нір і підземних траншей цілі «містечка». М'ясо кавій відрізняється виключно ніжним смаком, що і стало першопричиною їх одомашнення.

Багатьом відомий хутрянний звір **нутрія** (*Myocastor coypus*), якого розводять у нас на тваринницьких фермах, а також любителі, часто поєднуючи хоббі з кролівництвом. До Європи нутрія завезена штучно. Природний ареал цього великого гризуна (вага до 4 кг), якого на батьківщині називають «коіпу», поширений у помірному та субтропічному поясах Південної Америки. Суцільних лісів коіпу уникає, в гори заходить до висоти 1400 м. Мешкає на болотах, річках і озерах. У нутрій, крім відносно цінного хутра, використовується і смачне м'ясо.

Південноамериканську орнітофауну в музеї дуже виразно представляє великий нелітаючий птах **нанду** (*Rhea americana*). Нанду хоча і менший за розмірами від більш відомого африканського страуса, але зріст самця сягає 150 см, а вага – 50 кг. Цей вид населяє степи Бразилії й Аргентини (в Патагонії та гірських степах Анд мешкає інший вид нанду – довгодзьобий, його в музеї немає). Нанду – полігамні птахи. Біля самця тримається від трьох до семи самок, які відкладають свої яйця в одне гніздо (ямка у ґрунті). Насиджує кладку з 13-20 яєць самець, який і піклується про потомство. В Україні нанду одомашнений в заповіднику Асканія-Нова (Херсонська область), звідки і надійшов виставлений в музеї експонат.

Мабуть до цієї зоогеографічної області можна віднести і найдрібнішого з пеліканів – **бурого пелікана** (*Pelecanus occidentalis*). Він гніздиться в Атлантиці на Антильських островах, на берегах Центральної Америки, на Гайані й у Бразилії, а на тихоокеанських берегах біля берегів Чілі, рідко – на Вогняній Землі. Як і всі його родичі, що живуть в Європі, Азії й Африці, це типовий рибоїдний вид, але на відміну від них – це виключно морський птах. При полюванні на рибу нерідко занурюється під воду, “падаючи” туди з повітря (інші пелікани так не роблять). Разом з іншими морськими птахами – бакланами і олушами, бурі пелікани беруть участь в накопиченні відкладів гуано – одного з кращих сільськогосподарських добрив.

У ряді Дятлоподібних є дуже своєрідна родина Туканових, усі представники яких мешкають у тропічних лісах Центральної та Південної Америки. Одним з найвідоміших видів цієї родини є **перцеїд токо** (*Ramphastus toco*), опудало якого можна побачити в зоомузеї. Забарвлення птаха яскраве і красиве. Звертає на себе увагу дуже великий і високий дзьоб. Токо живе осіло у тропічній частині Південної Америки. Співи птахів «токано, токано...» визначили назву всієї цієї групи пернатих – «тукани». Гніздяться тукани у природних дуплах дерев, оскільки самі видовбати їх не у змозі. У кладці всього 2 білі яйця. Після виведення пташенят токо покидають глухі чагарники і перелітають у більш розріджені ліси, де збираються у великі зграї. Полювання на них у цей час не створює великих зусиль, тому

протягом червня та липня в багатьох лісових селищах жителі мають змогу харчуватися делікатесним м'ясом туканів. Харчується перцеїд токо великими плодами, серед яких найчастіше поїдає банани.

Найбільший ряд птахів – Горобцеподібних – включає родину Котингових, всі представники якої живуть в Центральній і Південній Америці. Котингові птахи відносяться до так званих «гукливих горобцеподібних», у яких, на противагу звичним нам «співочим горобцеподібним», голосовий апарат спрощений, у зв'язку з чим їх «спів» примітивний. У зоомузеї УжНУ є один представник цієї групи птахів – **котинга** (*Xipholena atropurpurea*).

ТВАРИНИ ЕФІОПСЬКОЇ ЗООГЕОГРАФІЧНОЇ ОБЛАСТІ

Ефіопська зоогеографічна область, яка займає всю Африку на південь від Сахари та острів Мадагаскар, заселена досить своєрідною фауною, що привертає на цей континент багато туристів і любителів природи. Для їх обслуговування в Африці створені великомасштабні національні парки, де проводяться знамениті сафари. З величезної кількості досить цікавих представників Тваринного царства в зоомузеї УжНУ представлені лише деякі. У нас відсутні такі тварини Африки, як лев, жираф, африканський слон, кафрський буйвол, плямиста гієна, птах-секретар і т. д. Але, в музеї УжНУ є що і показати.

Тут можна побачити роги кількох тварин, що відносяться до групи гвинторогих антилоп. Серед них назовемо антилопи **куду** (*Tragelaphus strepsiceros*) і **нялу** (*T. angasi*), з дуже оригінальною, закрученою формою ріг. Докладніше зупинимося на **канні** (*Taurotragus oryx*), найбільшій з африканських антилоп. У музеї виставлене її чучело. Хоча роги канни здаються прямими, в своїй основі вони закручені гвинтоподібно, тому тварина, без сумнівів, відноситься саме до цієї групи антилоп. Канни населяють посушливі райони Африки на південь від Сахари, де тримаються групами по 8-10 тварин. Канна піддається одомашненню, чого не можна сказати про багато видів інших антилоп. Найбільших успіхів у одомашненні канн досягли не фермери Африки, а працівники зоопарку Асканія-Нова в Херсонській області України. Там вже багато років утримують дійне стадо цих копитних. Молоко канн має консистенцію вершків, а його жирність досягає 12-14%! Медиками встановлено, що молоко канн має цілющі властивості, особливо при лікуванні легеневих захворювань.

До групи коров'ячих антилоп відноситься **голубий гну** (*Connochaetes taurinus*) який і в наші дні у величезних кількостях населяє Африку. Так у національному парку "Серенгеті" нараховується більше 300000 гну; у кратері Нгоронгоро на площі 250 км² пасеться 14000 гну! Гну населяють Східну та Південну Африку, не заходячи на північ за широту озера Вікторія. Улюблені місця перебування гну – типові савани і низькотрав'яні рівнини. Але зустрічаються вони і в заростях колючих чагарників і слабозарослих лісах. Ці

антилопи ведуть кочовий спосіб життя, який синхронний з динамікою сезонів дощів, а, відповідно, і зі зміною харчової бази.

До нежуйних парнокопитних разом зі свинями відносяться і бегемоти, які зустрічаються виключно на Африканському континенті. У музеї є голова **бегемота (гіпопотама)** (*Hippopotamus amphibius*), який у даний час, значною мірою, зберігся тільки в Центральній і Східній Африці (Конго, Уганда, Танзанія). В багатьох інших частинах цього континенту бегемот в даний час уже винищений. Маса тіла крупних екземплярів може сягати до 3200 кг. Ікла в роті бегемота позбавлені коріння, вони ростуть протягом усього життя тварини. Відома любов бегемотів до водного середовища. Вони надають перевагу неглибоким озерам, на берегах яких харчуються прибережною рослинністю.

Родина Коней теж відноситься до ряду Непарнокопитних, у яких, на кінцівках не три, а всього один палець-копито. Найпримітивнішими представниками диких коней є африканські зебри, що відносяться, як і наші коні, до роду *Equus*. Ці смугасті тварини всім добре відомі. У музеї представлено чучело зебри. Воно було виготовлене в Ужгороді зі шкіри, яку привезли із заповідника Асканія-Нова. Там цих тварин вже давно утримують, а більше того, отримують гібридні форми з домашнім конем. Такі «зеброїди», в яких тіло смугасте лише частково, дуже витривалі тварини, але, як і мули (гібрид коня з ослом), не дають потомства.

Серед птахів Ефіопської зоогеографічної області назвемо в першу чергу **африканського страуса** (*Struthio camelus*), самець якого є у експозиційній колекції УжНУ. Це єдиний представник родини Справжніх страусів (інші страусоподібні птахи Південної Америки і Австралії утворюють самостійні родини). Африканський страус набагато більший за інших сучасних птахів. Висота його сягає 270 см, а вага – 70-90 кг (частіше 50 кг). Яйце африканського страуса за об'ємом дорівнює 24 курячим. У зв'язку з нинішньою практикою розведення страусів на фермах як новою формою птахівництва (в тому числі й на Закарпатті), вигляд і звички цього птаха вже знайомі широкому колу населення. У себе на батьківщині страуси поширені в сухих безлісних частинах Африки. Але слід відзначити, що в минулому ці птахи зустрічалися також у Сирійській і на півночі Аравійської пустелі, а у плейстоцені жили навіть на півдні України. Отже, колись страуси були і складовою частиною фауни Палеарктики.

Відвідувачів зоомузею УжНУ привертає увагу чучело **африканського марабу** (*Leptoptilus crumeniferus*), що належить до родини Лелекоподібних. Це масивний птах (вагою 5-6 кг) з голою (позбавленою пір'я) головою, м'ясистим виступом шиї і масивним дзьобом. Марабу широко поширений у тропічній Африці. Великі гнізда влаштовує на високих деревах, наприклад, на баобабах, часто поряд з пеліканами, утворюючи змішані колонії. Живиться марабу в основному падлом, а інколи ловить жаб, ящірок, саранчу. Навіть харчуючись великим падлом, в «бенкетних» місцях, хижі грифи «з

пошаною» відносяться до марабу, оскільки удари могутнього дзьоба марабу небезпечні навіть для них.

Не менше атрактивний і **вінценосний журавель** (*Balearica pavonina*), голову якого прикрашає золотисто-жовтий пучок пір'я. На відміну від інших журавлів, що ведуть наземний спосіб життя, вінценосний журавель охоче сідає на дерева, де часом і гніздиться. Зустрічається цей птах від Судану та Сенегалу аж до півдня Африканського материка.

У музеї є один представник ожерелових або інакше кажучи **благородних папуг** (*Psittacula rubrifrons*). Для цих птахів, що мешкають у тропічній Африці характерний довгий ступінчастий хвіст, а в оперенні часто присутній зелений колір.

Є в музеї і легендарний за Староєгипетською історією **священний ібіс** (*Threskiornis spinicollis*), який у наш час населяє Мадагаскар і частину Африки, що розташована південніше від Сахари.

Серед одомашнених птахів, батьківщиною яких є Африка, назвемо **цесарку** (*Numida meleagris*). У себе на батьківщині дикі цесарки живуть у густих низкорослих лісах і є мисливським об'єктом. На відміну від інших курячих птахів, самці цесарок беруть участь у вихованні пташенят, а одомашнення цих птахів повністю ще не завершено: самки прагнуть відкласти яйця не в курнику, а приховано, наприклад, у кушах, ховаючи їх від господаря.

ТВАРИНИ ІНДО-МАЛАЙСЬКОЇ ЗООГЕОГРАФІЧНОЇ ОБЛАСТІ

Музей представлений кількома видами ссавців даної зоогеографічної області.

Розпочнемо з групи Непарнокопитних ссавців, яка включає родину Тапірів. У цих тварин на задніх ногах по три пальці-копита. Більшість тапірів (4 види) населяють Південну Америку, а один вид – **чепрачний тапір** (*Tapirus indicus*), що представлений у нашому музеї живе в Азії. Він більший за своїх американських родичів, маса тіла сягає 300 кг. Населяє ліси Суматри, Малаккського півострова, Південного Таїланду та Південно-Східної Бірми. З освоєнням людиною лісів чисельність тапірів швидко знижується, до того ж цих тварин переслідує місцеве населення. На ринках Таїланду можна побачити м'ясо тапіра під назвою му-нам, яке на смак нагадує свинину.

Дуже своєрідні тварини ряду **Панголінів** або **Ящурів**. Ці ссавці за формою тіла і за наявністю луски дійсно нагадують великих плазунів – ящірок, звідси і пішла одна з їх назв. Всі панголіни (ящери) харчуються виключно мурахами або термітами, в одному шлунку можна знайти до 2 кг цих комах. Довгий язик панголінів виробляє медоподібний секрет, запах якого привертає мурах, тобто служить своєрідною приманкою. При небезпеці, панголіни згортаються у клубок, який маже розвернути тільки великий і сильний хижак, а людині часом таке завдання виконати не під силу. Група панголінів об'єднує кілька видів, що зустрічаються як в Африці, так і

Південно-Східній Азії. У нашому музеї виставлене чучело **вухатого панголіна** (*Manis pentadactyla*), який зустрічається в лісах Південного Китаю, Непалу та Північної Індії.

Тигр (*Panthera tigris*), який найбільш широко поширений в Непалі, Бірмі, Таїланді, Індокитаї, на Малаккському півострові, Яві та в інших місцях даної зоогеографічної області. Саме ця форма цієї великої кішки представлена в музеї УжНУ. Але слід пам'ятати, що є і уссурійська форма тигрів, поширена на Далекому Сході, тобто в Палеарктичній області. До речі, уссурійський тигр більший за своїх південніших, Індо-Малайських родичів.

Людиноподібна мавпа **орангутан** або **орангутанг** (*Pongo pygmeus*) зустрічається в болотистих лісах Калімантану, Суматри та інших регіонів Південно-Східної Азії. У перекладі з малайського «оранг-утан» значить «людина лісова». Живуть ці антропоїди на деревах, опускаючись на землю досить рідко, сплять у гніздах, які будують у кронах дерев (кожної ночі – нове). Улюблена страва орангутангів – схожі на шипуваті футбольні м'ячі плоди дуряна. Харчуються ці тварини також деревною корою, листям рамбутана, яйцями птахів. Як і інші людиноподібні мавпи орангутанг занесений у Міжнародну Червону книгу.

Птахи Індо-Малайської зоогеографічної області в зоомузеї УжНУ представлені поодинокими екземплярами. У минулому зоолог Ужгородського університету доц. І. І. Колюшев привіз із В'єтнаму цілий ряд тварин, в тому числі й **нектарницю** (*Aethopyga christinae*). Це представник специфічної родини ряду Горобцеподібних птахів. Своїми дрібними розмірами, типом живлення, а інколи і методом добування харчів (здатністю діставати нектар із квіток тримаючись у повітрі), нектарниці нагадують американських колібрі. Але, в систематичному плані вони далекі один від одного: колібрі належать до ряду Стрижеподібних, а не до Горобцеподібних.

Характеризуючи птахів Індо-Малайської області можемо в деякій мірі назвати і колекцію порід свійських курей зоомузею. Предками цих птахів була так звана **банківська курка** (*Gallus gallus*). У науковій літературі частіше використовують термін «банківський півень». Зазначений вид належить до групи диких або чагарникових курей, які поширені в Індії та Південно-Східній Азії. Природно, дикий предок свійських курей здібний до польоту, який нагадує політ фазанів (хлопання крил чергується з ковзанням). Заселяє банківський півень біотопи у лісах, серед заростей чагарників і на сільськогосподарських угіддях. Біологія розмноження та характер живлення подібний до одомашнених нащадків.

Для Південно-Східної Азії від Індії до Південного Китаю і Філіппін, для Зондських островів характерний родич вже знайомого нам сірого варана **смугастих варан** (*Varanus salvator*). Він більший за сірого, сягає 2,5 м завдовжки, добре плаває і пірнає, що для інших варанів не характерне. М'ясо цього варана володіє високими смаковими якостями.

Хоча **індійська кобра** (*Naja naja*) і зустрічається в Середньоазіатських республіках колишнього СРСР (тобто в Центральній-Азіатській частині

Палеарктичної області), основний ареал цієї змії лежить в Індо-Малайській зоогеографічній області. Кобра населяє Пакистан, Індію, Зондські, Філіппінські острови і інші. Довжина тіла може сягати 180 см, при роздратуванні змія піднімає передню частину тіла і розкриває свій капюшон, що характерне і для інших видів кобр. Отрута кобри дуже отруйна, вона діє на нервову систему жертви, а не на кровоносну, як це властиво для гюрзи або нашої звичайної гадюки. Тобто у тварини (людини), що потерпіла від укусу кобри настає параліч м'язової системи, зокрема дихальної (настає задуха). Добре відомі «танці» кобр, які змії здійснюють під звуки сопілки індійських факірів.

ТВАРИНИ АВСТРАЛІЙСЬКОЇ ЗООГЕОГРАФІЧНОЇ ОБЛАСТІ

Австралія з прилеглими островами, внаслідок їх давньої відірваності від інших континентів Землі, відрізняється дуже стародавньою та своєрідною фауною. Значне число плацентарних ссавців, що нині живуть в Австралії, по суті, цьому континенту не властиве, оскільки, були штучно туди завезені людьми.

Зоомузей УжНУ може пишатися наявністю низки примітивних ссавців фауни Австралійської зоогеографічної області, частина з яких у наш час належить до виключно рідкісних видів. Серед них слід назвати наприклад **качконоса** (*Ornithorhynchus anatinus*). Хоча ця тварина, як і більшість ссавців, покрита волосяним покривом (хутром) її дитинчата вигодовуються молоком. Останніх самка не народжує. Дитинчата, на зразок птахів, вилуплюються з яєць. До того ж морда качконоса закінчується «попташиному» своєрідним роговим дзьобом. Між пальцями ніг є перетинки, що допомагають качконосу плавати. Тобто, багато в чому цей звір нагадує качку. Качконіс знаходить свій основний корм у воді, а точніше у придонному намулі, звідки виловлює дрібних тварин. Ці рідкісні яйцеживородні ссавці зустрічаються у Квінсленді, Новому Південному Уельсі, Вікторії та в деяких пунктах Південної Австралії й на острові Тасманія.

Другим яйцеживородним ссавцем Австралійської області в музеї є представник роду **єхидна** (рід *Tachyglossus*). Єхидна населяє Нову Гвінею і Тасманію, а також східну частину материка Австралії. Єхидни харчуються мурахами, рідше дощовими черв'яками, вони погано бачать, але дуже добре чують.

Є в музеї і представник сумчастих тварин австралійської фауни – **великий рудий кенгуру** (*Megaleia rufa*). Цей вид населяє всю Австралію, де живе невеликими стадами до 10-12 особин. Кенгуру добре відомі тим, що самки носять своє потомство у спеціальній сумці на черевній частині тіла, а також тим, що здатні, завдяки сильно розвиненим заднім кінцівкам виконувати довгі стрибки. Передні кінцівки, в порівнянні із задніми, здаються недорозвиненими. Завдяки незвичайному зовнішньому вигляду,

своєрідній біології та великій чисельності, кенгуру здавна служать емблемою Австралії.

В Австралії дуже мало вищих (плацентарних) ссавців. Серед них назвемо собаку **дінго** (*Canis dingo*), чучело якого можна побачити в музеї. Це єдиний хижак у місцевій фауні Австралії. Вважається, що дінго завезли сюди ще в кам'яному столітті мисливці та рибалки, що прибули з Малайського архіпелагу, і вже в Австралії, колись одомашнена собака – здичавіла.

Серед птахів Австралійської підобласті слід відмітити виставленого в музеї страусоподібного птаха **ему** (*Dromiceus novaehollandiae*). Він поширений у чагарникових піщаних пустелях і степах Австралії й Тасманії. Зовнішньо дещо нагадує південноамериканського нанду. Вага птаха сягає близько 50 кг, висота до 170 см. Насиджування яєць триває 53-60 днів, причому насиджує кладку тільки самець.

Для австралійської фауни характерні папуги різних підродин. У музеї представлений **какаду** (*Coccyzus galerita*), який входить до складу підродини какаду (включає 5 родів). Всі какаду великі лісові птахи, які гніздяться в дуплах або щілинах скель. Їх їжу складають кісточки плодів, фрукти, горіхи, а також комахи та їх личинки.

ТВАРИНИ АНТАРКТИЧНОЇ ЗООГЕОГРАФІЧНОЇ ОБЛАСТІ

Для узбережжя Антарктичного континенту яке покрите вічним льодом, характерні такі представники орнітофауни, як пінгвіни, утворюючи особливий надряд класу птахів. Пінгвіни – своєрідні птахи. Літати вони не можуть, а основний спосіб їх пересування – плавання і пірнання. До води добираються або повзучи на череві, або прийнявши вертикальну позу, дрібними кроками. Передні кінцівки, що служать в інших птахів крилами, перетворені на ласти; товстий шар жиру оберігає пінгвінів від антарктичних холодів. Гніздяться пінгвіни колоніями, їжею їм служить риба. Існує настільки багато особливостей цієї своєрідної групи птахів (у тому числі й анатомічного плану), що деякі морфологи пропонують пінгвінів взагалі виділити в особливий клас хребетних тварин.

У зоомузеї УжНУ представлені три види пінгвінів. **Пінгвіни Аделі** (*Pygoscelis adelinae*) поширені на узбережжі Антарктиди та на близьких до материка островах: Південних Шотландських, Південних Оркнейських і Південних Сендвічових. Це один з найчисленніших видів пінгвінів на Землі. Висота пінгвіна Аделі близько 80 см, навколо шиї є характерне біле кільце. У зоомузеї представлені також **пінгвіни** *P. antarctica* і *P. papua*. Судячи з їх латинських назв, перший з них впритул пов'язаний з Антарктикою, тоді як інший зустрічається північніше – в Новій Гвінеї, і може характеризувати фауну попередньої, Австралійської зоогеографічної області.

АЛФАВІТНИЙ СПИСОК ТВАРИН ЗООМУЗЕЮ УЖНУ, ЗГАДАНИХ У НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОМУ ПОСІБНИКУ

Тварини Голарктичного зоогеографічного царства

Ведмідь бурий (*Ursus arctos*),
Вовк (*Canis lupus*),
Гага звичайна (*Somateria mollissima*),
Гагара червоношия (*Gavia stellata*),
Гагара чорношия (*Gavia arctica*),
Казарка червоновола (*Rufibrenta ruficollis*),
Кайра тонкодзьоба (*Uria aalge*),
Крячок полярний (*Sterna paradisea*),
Куріпка біла (*Lagopus lagopus*),
Лемінг норвежський (*Lemmus lemmus*),
Лось (*Alces alces*),
Морж (*Odobenus rosmarus*),
Морянка (*Clangula hyemalis*),
Олень північний (*Rangifer tarandus*),
Песець (*Vulpes lagopus*),
Пухівка (*Somateria mollissima*),
Сова (біла) полярна (*Nyctea scandiaca*),
Топорик (*Lunda cirrhata*),
Турпан чорний (*Melanitta fusca*).

Тварини Неарктичної зоогеографічної області

Алігатор міссісіпський (*Alligator mississippiensis*),
Амбістома тигрова (*Ambystoma tigrinum*),
Єнот-полоскун (*Procyon lotor*),
Жаба-бик (*Rana catesbeiana*),
Змія гримуча (*Crotalus crotalus*),
Індичка (*Meleagris gallopavo*),
Колібрі (*Hylocharius cyanus*) і (*Lepidopyga goudoti*),
Ондатра (*Ondatra zibethica*).

Тварини Палеарктичної зоогеографічної області

Тварини Європейсько-Сибірської підобласті

Архар (*Ovis ammon ammon*),
Білка (вивірка) звичайна (*Sciurus vulgaris*),
Бобер європейський (*Castor fiber*),
Брижач (*Phylomachus pugnax*),
Вивільга (*Oriolus oriolus*),
Вуж звичайний (*Natrix natrix*),
Гадюка звичайна (*Vipera berus*),
Галка альпійська (*Pyrrhocorax graculus*),

Глушець (*Tetrao urogallus*),
Грак (*Corvus frugilegus*),
Жаба зелена (*Bufo viridis*),
Заєць-русак (*Lepus europaeus*),
Зяблик (*Fringilla coelebs*),
Кабан дикий (*Sus scrofa*),
Квакша звичайна (*Hyla arborea*),
Кукша (*Perisoreus infaustus*),
Куниця лісова (*Martes martes*),
Олень благородний (*Cervus elaphus*),
Омелюх (*Bobycilla garrulus*),
Полоз ескулапів (лісовий) (*Elaphe longissima*),
Саламандра плямиста (*Salamandra salamandra*),
Сарна (*Rupicapra rupicapra*),
Соня лісова (*Dryomys nitedula*);
Тетерук (*Lyrurus tetrix*),
Тритон карпатський (*Triturus montandoni*),
Турухтан (*Phylomachus pugnax*),
Тушканчик великий (*Allactaga major*),
Фазан мисливський (*Phasianus colchicus*),
Хохуля російська (*Desmana moschata*),
Шпак звичайний (*Sturnus vulgaris*),
Ящірка прудка (*Lacerta agilis*).

Тварини Середземноморської підобласті

Гадюка рогата (*Cerastes cerastes*),
Гієна смугаста (*Hyaena hyaena*),
Гюрза (*Vipera lebetina*),
Кеклик (*Alectoris chukar*),
Кролик європейський (*Oryctolagus cuniculus*),
Лань (*Cervus dama*),
Муфлон європейський (*Ovis ammon musimon*),
Протей європейський (*Proteus anguinus*),
Полоз ескулапів (*Elaphe longissima*),
Сип білоголовий (*Gyps fulvus*),
Франколін (*Francolinus francolinus*),
Хамелеон звичайний (*Chameleo chameleon*),
Хохітва (*Tetrax tetrax*),
Шакал (*Canis aureus*).

Тварини Центральноазіатської підобласті

Барс (*Panthera uncia*),
Геккон сцинковий (*Teratoscincus scincus*),
Гологлаз пустельний (*Ablepharus desertii*),
Джейран (*Gazella subgutturosa*),

Заєць-толай (*Lepus tolai*),
Курочка пустельна (*Ammoperdix griseogularis*),
Круглоголовка піщана (*Phrynocephalus interscapularis*),
Рябок білочеревий (*Pterocles alchata*),
Саджа (*Syrrhaptus paradoxus*),
Сайгак (*Saiga tatarica*),
Сірий варан (*Varanus griseus*),
Улар темночеревий (*Tetraogallus himalayensis*),
Ховрах жовтий (*Citellus maximus*),
Ховрах тонкопалий (*Spermophilopsis leptodactylus*).

4. Тварини Манчжурсько-Китайської підобласті

Горал (*Nemorhaedus goral*),
Мартин тихоокеанський (*Larus schistisagus*),
Собака єнотовидний (*Nyctereutes procyonoides*),
Фазан (*Phasianus colchicus*),
Черепаша далекосхідна (*Trionyx sinensis*),
Щитомордник східний (*Agkistrodon blomhoffi*).

Тварини Неотропічної зоогеографічної області

Броненосець семипоясний (*Dasyurus septemcinctus*),
Котинга (*Xipholena atropurpurea*),
Нанду (*Rhea americana*),
Нутрія (*Myocastor coypus*),
Пелікан бурий (*Pelecanus occidentalis*),
Перцеяд токо (*Ramphastus toco*),
Ревуни (рід *Alouatta*),
Свинка морська (кавія) (*Cavia cutleri*).

Тварини Єфіопської зоогеографічної області

Антилопа канна (*Taurotragus oryx*),
Антилопа куду (*Tragelaphus strepsiceros*),
Антилопа няла (*Tragelaphus angasi*),
Бегемот (гіпопотам) (*Hippopotamus amphibius*),
Гну голубий (*Connochaetes taurinus*),
Журавель (*Balearica pavonina*),
Зебра африканська (*Equus quagga*),
Ібіс священний (*Threskiornis spinicollis*),
Марабу африканський (*Leptoptilus crumeniferus*),
Папуга (благородний) ожереловий (*Psittacula rubrifrons*),
Страус африканський (*Struthio camelus*),
Цесарка (*Numida meleagris*).

Тварини Індо-Малайської зоогеографічної області

Варан смугастий (*Varanus salvator*),

Курка банківська (*Gallus gallus*),
Кобра індійська (*Naja naja*),
Нектарниця (*Aethopyga christinae*),
Орангутан (орангутанг) (*Pongo pygmeus*),
Панголін вухатий (*Manis pentadactyla*),
Тапір чепрачний (*Tapirus indicus*),
Тигр (*Panthera tigris*).

Тварини Австралійської зоогеографічної області

Ему (*Dromiceus novaehollandiae*),
Єхидна (рід *Tachyglossus*),
Какаду (*Coccyzus galerita*),
Кенгуру великий рижий (*Megaleia rufa*),
Качконіс (*Ornithorhynchus anatinus*),
Собака дінго (*Canis dingo*).

Тварини Антарктичної зоогеографічної області

Пінгвін Аделі (*Pygoscelis adelinae*),
Пінгвіни (*P. antarctica* і *P. papua*).

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдурахманов Г. М. Лопатин И. К. Исмаилов Ш. И. Основы зоологии и зоогеографии: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Изд. центр «академія», 2001. – 496 с.
2. Башта А.-Т. , Потіш Л. А. Ссавці Закарпатської області. – Львів, 2007. – 258 с.
3. Бокотей А. Н., Луговой А. Е., Луговой О. А. Зоомузей Ужгородского университета как учебная база подготовки разнопрофильных специалистов // Сучасний музей: наукова й експозиційна діяльність. Мат. наук. конф., присвяч. 145-й річниці заснування Крайового музею в Чернівцях – Чернівці, ДрукАрт, 2008. С. 166-171.
4. Бобринский Н. А., Гладков Н. А. География животных. – М.: Учпедгиз. 1961. – 287 с.
5. Воронов А. Г. Биогеография с элементами биологии. – Изд. Московского университета, 1963. – 340 с.
6. Воронов Ф. Г. Биогеография с основами экологии. – М.: Изд-во МГУ. 1987. – 262 с.
7. Второв П. П., Дроздов Н. Н. Биогеография. – М.: 2001 – 270 с.
8. Дарлингтон Ф. Зоогеография. – М.: Прогресс, 1956. – 519 с.
9. Турянин І. І. Хутрово-промислові звірі та мисливські птахи Карпат. — Ужгород, 1975. — 176 с.
10. Татаринов К. А. Фауна хребетних заходу України. — Львів: Вища школа (при Львівськ. ун-ті), 1973. — 257 с.
11. Лебедева И. В., Дроздов Н. Н., Криволуцкий Д. А. Биологическое разнообразие: Учеб. пособие. для студ. высш. учеб. заведений. – М., Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 432с.
12. Лопатин И. К. Основы зоогеографии. – Мн.: Высшая шк. 1980. – 199 с.
13. Марисова І. В. Біогеографія. Регіональний аспект: Навч. Посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга». 2005. – 128 с.
14. Мордкович В. Г. Основы биогеографии. – М.: Т-во. науч. изданий КМК. 2005. – 236 с.
15. Пузанов І. І. Зоогеографія. – К.: Вид-во «Радянська школа», 1949. – 504 с.

Автори:

Поп Степан Степанович – доктор фізико-математичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, декан географічного факультету, завідувач кафедри фізичної географії та раціонального природокористування, завідувач Проблемної науково-дослідної лабораторії фізичної електроніки Ужгородського національного університету.

Матловіч Рене (Prof. RNDr. René Matlovič, PhD.) – Ректор Пряшівського університету (Словацька Республіка), президент словацького географічного товариства Словацької Академії Наук, член виконавчого комітету EUGEO – європейської асоціації географічного товариства.

Бокотей Олександр Миколайович – завідувач Зоологічного музею, доцент кафедри географії та раціонального природокористування географічного факультету УжНУ.

Крон Арпад Арпадович – співробітник Зоологічного музею УжНУ.

Луговой Олексій Євгенович – кандидат біологічних наук, доцент кафедри економіки Закарпатської філії Київського Славістичного університету.

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 1.63. Зам. № 98. Наклад 150 прим.
Видавництво УжНУ «Говерла». м. Ужгород, вул. Капітульна, 18. Тел.: 3-32-48.
*Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції – Серія Зт №32*